

نقش مایه‌های مفهومی و بصری در اشعار شاعران معاصر و انعکاس آن در پوستره‌های دفاع مقدس

دفاع مقدس که یکی از مهم‌ترین رویدادهای تاریخی جامعه ایران در سده اخیر است، امروزه تبدیل به یکی نمادهای فرهنگی مهم در جامعه ایران شده است. این مسئله سبب شده است تا شاعران و نویسندگان بخشی از آثار خویش را به آفرینش آثار با مضامین و مفاهیم مربوط دفاع مقدس اختصاص دهند. این رویکرد سبب شکل‌گیری سبک خاصی در آثار این افراد شده است. موتیف درون‌مایه، شخصیت یا الگوی معینی است که به صورت گوناگون در ادبیات و هنر تکرار می‌گردد. شعر دفاع مقدس که با پشتوانهٔ رخداد تاریخی ملت ایران از دههٔ شصت شکل گرفت، منجر به تقویت عناصر هویتی- فرهنگی ما شد. این بن‌مایه‌های فرهنگی پرکاربرد، معرف شعر جنگ با مختصات سبکی خاص خود است که به شناخت اشتراکات اندیشه، فرهنگ، ارزش‌ها و باورهای مردم کمک می‌کند. مسئله‌ای که اینجا مطرح می‌گردد تأثیر این سبک خاص در شعر شاعران دفاع مقدس بر شکل‌گیری و خلق نقش مایه‌های مفهومی و بصری و انعکاس آن در پوستره‌های دفاع مقدس و است. این پژوهش با تکیه بر روش توصیفی و تحلیلی و تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش، بیان‌گر آن است که برخی موتیف‌ها در شعر این دوران با تکرار واژگانی، تصویری و موضوعی روبروست؛ بخش موضوعی شامل مفاهیمی چون شهادت‌طلبی، وطن‌دوستی، نبرد حق بر باطل، عشق و... است. بررسی‌ها نشان داد که موتیف‌های ویژهٔ شعر دفاع مقدس کارکرد عاطفی، زیباشناسانه، هدایت‌گری و تأکیدی بر محتوای شعر و احساس مخاطب دارند. شاعران دفاع مقدس با برجسته کردن این‌گونه عناصر در شعر آن دوران، درخشان‌ترین آثار خود را رقم زدند. این مفاهیم، سبب ماندگاری دفاع مقدس در تاریخ ادبیات ایران و جاودانگی آن برای آیندگان است. بنابراین اتخاذ این سبک شعری سبب افزایش نقش مایه‌های مفهومی و بصری در اشعار دفاع مقدس شده است. پوستره‌های دفاع مقدس که در راستای بزرگداشت و گسترش فرهنگ دفاع مقدس ساخته می‌شوند، جلوه‌گاه این نقش مایه‌های مفهومی و بصری موجود در اشعار شاعران دفاع مقدس هستند.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی انواع موتیف‌ها و عناصر آنها در شعر مقدس.
۲. بررسی درون‌مایه‌ها و عناصر شعر دفاع مقدس در پوستره‌های دفاع مقدس

سوالات پژوهش:

۱. شعر دفاع مقدس از چه عناصری در توصیف ارزش‌ها و باورهای دفاع مقدس بهره می‌برد؟
۲. شعر دفاع مقدس چه بازتابی در پوستره‌های دفاع مقدس دارد؟

واژه‌های کلیدی: شعر معاصر، دفاع مقدس، موتیف، بن‌مایه، پوستره‌های دفاع مقدس.

وقوع هشت سال دفاع مقدس، نه تنها موجب بروز دگرگونی‌های بسیاری در ساختار سیاسی، اجتماعی و ارزش‌های فکری و فرهنگی عامه مردم شد؛ بلکه سبب برانگیختن شور حماسی و عواطف ملی و دینی مردم نیز گردید. این تحولات، ادبیات و به‌ویژه شعر را وارد دوره تازه‌ای از حیات خویش گردانید؛ به گونه‌ای که مملو از مجموعه ارزش‌های هویتی و فرهنگی شد. برخی درون‌مایه‌های خاص با تکرار موضوعی، تصویری یا واژگانی در پس‌زمینه شعر این دوران وجود دارد که آن را منحصر به فرد کرده است. به این دسته از درون‌مایه‌ها موتیف می‌گویند. شناختن موتیف‌ها و بررسی عناصر آن به‌عنوان عناصر پرکاربرد و پرتکرار در یک اثر هنری، به شناخت اشتراکات اندیشه، فرهنگ، ارزش‌ها و باورهای مردم کمک می‌کند. دستیابی به پیشینه فرهنگی، اعتقادی، هویتی و حتی سبکی یک دوره، از طریق شناسایی موتیف‌ها میسر است. شاعرانی چون قیصرامین‌پور، سیدحسن حسینی، طاهره صفارزاده، محمدرضا عبدالملکیان و علیرضا قرزوه و دیگر شاعران هم‌نسل آن‌ها از شاعران جریان‌ساز شعر دفاع مقدس هستند. اغلب آن‌ها که با رفتن به جبهه از نزدیک با واقعیت‌ها روبرو شدند و یاران خود را پیش چشم از دست دادند، توانستند به مدد تخیل و عاطفه، مضمون‌ها و تصاویری بدیع را وارد ادبیات کنند. پژوهش پیش‌رو با مطالعه آثار شاعران موردنظر، به بررسی مصادیق مشترک شعر دفاع مقدس پرداخته است تا گوشه‌هایی از زوایای ناشناخته میراث ادبی جامعه ایران را به ادبیات جهانی بشناساند.

آثار پژوهشی متعددی بر ارزش‌ها، پیامدها و تبعات ادبیات دفاع مقدس نوشته شده‌است؛ اما تاکنون پژوهشی بر عناصر پرتکرار (موتیف‌ها) در شعر دفاع مقدس و انعکاس آن در پوستره‌های دفاع مقدس، صورت نگرفته است. از آنجا که ادبیات دفاع مقدس یکی از تأثیرگذارترین و پرکاربردترین آثار هنری در جریان جنگ و پس از آن معرفی شده است، به نظر می‌رسد پرداختن به این موضوع به دلیل ارتقای روحیه خودباوری نسل پس از جنگ ضرورت دارد و می‌تواند گامی هرچند اندک در بارورسازی، یک‌پارچگی و هدفمند کردن مطالعات و پژوهش‌های ملی بردارد. در این زمینه می‌توان به مقالات که با موضوع مشابه کار شده است، اشاره کرد؛ مطالعه در این پژوهش‌ها بیشتر بر اساس کلیت موضوع موتیف بوده است: «یادداشتی بر بن‌مایه‌های تصویری در شعر صدای پای آب» کیان دانشور، ۱۳۸۷؛ «مرگ‌اندیشی مهم‌ترین بن‌مایه در شعر فروغ فرخزاد» رضا صادقی شهپر و رحمان مشتاق‌مهر، ۱۳۸۷؛ «موتیف آینه در شعر خاقانی» محمد بهنام‌فر و زهرا دلپذیر، ۱۳۹۲، نشریه شعرپژوهی، ش ۷۲؛ (۱۳۸۸). «موتیف چیست و چگونه شکل می‌گیرد». محمد تقوی و الهام دهقان، فصلنامه نقدادبی، شماره ۸؛ و پژوهش‌های ذیل که محوریت بر موضوع جنگ و دفاع مقدس است: «نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس» محمدرضا سنگری، نشر پالیزان: ۱۳۸۰، «بررسی موضوعات، مضامین و قالب‌های شعر جنگ»، پرنده فیاض‌منش، فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی، ۱۳۸۱؛ «بررسی مضامین عرفانی در شعر دفاع مقدس» عنایت‌الله شریف‌پور و نرگس محمدی، ۱۳۸۸ نشریه ادبیات پایداری، ش ۱، بررسی‌هایی را در زمینه شعر دفاع مقدس انجام داده‌اند اما هیچ‌دام از آثار ذکر شده به انعکاس ای اشعار در پوستره‌های دفاع مقدس اشاره‌ای ندارند. لذا نگارنده بر آن است تا در پژوهش حاضر که به روش توصیفی-تحلیلی و تحلیل محتوا انجام شده است و مبانی نظری تحقیق با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و منابع اصلی شامل آثار شاعران مورد نظر در موضوع دفاع مقدس مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته است به واکاوی مضامین بصری موجود در اشعار دفاع مقدس و انعکاس آن در پوستره‌های دفاع مقدس بپردازد.

نتیجه گیری

شاعران متعهد به دفاع مقدس با عواطف و اندیشه‌های خود جلوه‌های گوناگون جنگ تحمیلی را به رخ کشیدند و از دریچه زبان و پیام، به پیامدها و اتفاقات حین جنگ و یادگارهای عمیق و عظیم پس از جنگ نگریستند. محصل این نگاه شاعرانه به پدیده بزرگ جنگ تحمیلی، احساس تفکر، خیزش‌های حماسی، روح همبستگی، ایثار، شهادت‌طلبی، روحیه ظلم‌ستیزی، تعهدمداری و بسیاری دیگر از ارزش‌های برخاسته از هویت ملی ما بود و عجیب نیست که عناصر سازنده این هویت، بن‌مایه‌های شعر دفاع مقدس را تشکیل بدهند. از آنجا که ذات جنگ با مفاهیم خون و شهادت گره خورده و با ایثار و از خودگذشتگی ارتباطی ناگسستنی دارد، می‌توان شهادت را کانونی‌ترین عنصر آن دانست که همه شاعران دفاع مقدس ضمن پرداختن به موضوعات دیگر، در نهایت گریزی شاعرانه و منطقی به آن زده‌اند. لذا موتیف خون و شهادت محوری‌ترین موضوع شعر جنگ است که با موضوعات مفاخره به مقام شهید و ستایش شهادت، استقامت و پای‌مردی خانواده‌های آنان، احساس حسرت و حرمان در برابر شهیدان و دل‌تنگی از فقدان آن‌ها شکل گرفته است. بررسی‌ها نشان داد که موتیف‌های ویژه شعر دفاع مقدس کارکردهای عاطفی، ابهام‌آفرینی و زیباشناسانه، هدایت‌گری و تأکیدی بر محتوای اثر و احساس مخاطب دارند. شعر از نظر زبانی و تصویری تفاوت محسوسی با اشعار پیشین پیدا کرد و محتوای آن عمیق‌تر شد. واژگان، ترکیب‌های تصویرساز و مضامین پرکاربرد خاص جنگ تحول عظیمی در حوزه ادبیات ایجاد کرد که منجر به ایجاد مکتبی به نام ادبیات پایداری شد. ادبیاتی پویا و متعهد که اندیشه و سبک شعر شاعران دفاع مقدس آن را احیا کرد تا علاوه بر اینکه احساس مخاطب را به خیزش وادارد، تعهد و تفکری ناب را در نسل‌های جنگ‌نندیده نیز پرورش دهد. پوستره‌های دفاع مقدس امروزه گونه‌ای از نمادهای انتقال‌دهنده مفاهیم مربوط به دفاع مقدس هستند در رنگ‌های و طرح‌های مختلف ساخته می‌شوند. بررسی مفاهیم موجود در این پوسترها نشان می‌دهد که تحت تأثیر موتیف‌ها یا مفاهیم بصری موجود در اشعار شاعران دفاع مقدس قرار دارند. کاربست رنگ‌های سرخ و سبز در پوسترها که در شعر دفاع مقدس نمود زیادی دارد بازتابی از این واژگانه و رنگ‌ها رد شعر دفاع مقدس است. کاربست واژه‌های پایداری و اصطلاحات موجود در این اشعار یا ذکر بخشی از این اشعار در پوستر از جلوه‌های انعکاس شعر دفاع مقدس در پوستره‌های دفاع مقدس است.

منابع

- آریان‌پور، امیرحسین (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی هنر، تهران: گستره.
- امیری خراسانی، احمد، آخسن، قدرت (۱۳۹۱)، «اسوه‌های مذهبی در شعر دفاع مقدس»، نشریه ادبیات پایداری، شماره ۷، صص ۲۹-۵۸.
- امین‌پور، قیصر (۱۳۷۲)، *آینه‌های ناگهان*، تهران: سراینده.
- (۱۳۷۹) *تنفس صبح*، چاپ سوم، تهران: سروش.
- (۱۳۶۳) *در کوچه آفتاب*، تهران: حوزه هنری.
- (۱۳۸۸) *مجموعه کامل اشعار*، چاپ دوم، تهران: مروارید.

پورجافی، حسین علی (۱۳۸۴)، *جریان‌های شعری معاصر از کودتای ۱۳۳۲ تا انقلاب ۱۳۵۷*، تهران: امیرکبیر.
تقوی، محمد و دهقان، الهام (۱۳۸۸)، «موتیف چپست و چگونه شکل می‌گیرد»، فصلنامه نقد ادبی، شماره ۸، صص ۲۰-۸.

حسن پور آلاشتی، حسین (۱۳۸۴)، *طرز تازه، سبک‌شناسی غزل سبک هندی*، تهران: سخن.

----- (۱۳۸۷) *گزیده اشعار*، تهران: سوره مهر.

----- (۱۳۸۴)، *گنجشک و جبرئیل*، تهران: افق.

----- (۱۳۶۸)، *نوش‌داروی طرح ژنریک*، تهران: سوره مهر.

----- (۱۳۸۶)، *هم‌صدا با حلق اسماعیل*، چاپ سوم، تهران: سوره مهر.

داد، سیما (۱۳۸۳)، *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، چاپ دوم، تهران: مروارید.

سنگری، محمدرضا (۱۳۸۵)، *نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس*، تهران، چ دوم، انتشارات پالیزان.

سنگری، محمدرضا (۱۳۸۹)، *ادبیات دفاع مقدس: مباحث نظری و شناخت اجمالی گونه‌های ادبی*، تهران: صریر.

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۰)، *ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت*، تهران: سخن.

----- (۱۳۸۶)، *صورخیال در شعر فارسی*، تهران: آگاه.

----- (۱۳۹۴)، *نقد ادبی*، تهران: میترا.

صرفی، محمدرضا؛ مدبری، محمود و علی‌نژاد، ملیحه (۱۳۹۶) *تحلیل و بررسی انواع موتیف و کارکردهای آن در*

آثار بلقیس سلیمانی، سال ۲۰، ش ۴۱، صص ۲۲۵-۲۴۴.

صفا، ذبیح الله (۱۳۵۶)، *تاریخ ادبیات در ایران*، تهران: امیرکبیر.

صفارزاده، طاهره (۱۳۶۵)، *بیعت با بیداری*، شیراز: نوید.

----- (۱۳۸۶ الف)، *در پیشواز صلح*، تهران: هنر بیداری.

----- (۱۳۶۶)، *دیدار صبح*، شیراز: نوید.

----- (۱۳۸۴)، *سفر پنجم*، تهران: پارس کتاب.

----- (۱۳۸۶ ب)، *طنین در دلتا*، تهران: هنر بیداری.

عالی، ابوالفضل (۱۳۶۷)، *ده سال با طراحان گرافیک انقلاب اسلامی (۱۳۵۷-۱۳۶۷)*، تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.